

ORCD 0000-0002-4951-0074

УДК 37.012:930.2:929:303.436.2(477)(045)

Ірина Розман

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ БІОГРАФІСТИКИ

3-поміж сучасних учених сформувався виразний, хоча й не сконсолідований, погляд на структуру педагогічної науки, що складається з кількох десятків різних галузей і наукових напрямів. Серед них не виокремлюється галузь, яка займається вивченням педагогічних персоналій, бо ця проблематика розглядається як складник, напрям історико-педагогічних досліджень. З таких позицій підходимо до з'ясування означеного у назві статті питання.

Проблема визначення і структуризації предметного поля української історико-педагогічної науки наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. осмислюється через призму наукового дискурсу (О. Адаменко, Л. Березівська, С. Бобришев, М. Богуславський, Л. Ваховський, С. Гончаренко, Н. Гупан, О. Джуринський, В. Курило, В. Онопрієнко, Є. Хриков та ін.). Зокрема, авторитетні вчені (Н. Дічек, О. Сухомлинська та ін.) ставлять питання про виокремлення досліджень про педагогічні персоналії в окремий науковий напрям, галузь знань. Тож воно потребує подальшого предметного осмислення в проекції визначення її предметного поля і основних параметрів.

Мета статті полягає у з'ясуванні в контексті наукового дискурсу предметного поля, статусу та основних компонентів, атрибутів педагогічної біографістики як окремої галузі історико-педагогічної науки.

Усталився підхід, згідно з яким вивчення педагогічних персоналій розглядається як складник історико-педагогічної науки. Комплекс проблем, що стосуються її змісту, предмета, завдань, інших компонентів, достатньо розроблений у науково-методологічному сенсі (С. Бобришев, М. Богуславський, Л. Ваховський, Н. Гупан, О. Джуринський, Н. Дічек, О. Сухомлинська та ін.). Синтезуємо ці здобутки в контексті визначення ролі і місця педагогічної біографістики в системі педагогічних знань та її дисциплінарного статусу.

Головним об'єктом історії педагогіки є історико-культурний процес у широкому соціокультурному й антропологічному сенсі. Він включає співвідношення різного рівня педагогічних феноменів із сьогоденням у контексті суспільних умов їхнього існування та закономірностей роз-

витку людини [6, с. 42]. Через взаємне переплетення таких сфер, як історія людства; генеза соціальних інститутів, включно зі структурами освіти і виховання; еволюція духовної і матеріальної культури; розвиток теорії і практики навчання і виховання тощо, історія педагогіки трактується не лише як педагогічна, а й як історична, антропологічна, соціальна, культурологічна наука [2, с. 9–10].

Абсорбуючи різні, в тому і дискусійні рефлексії вчених, уважаємо, що предметне поле історико-педагогічної науки визначають її головні структурні компоненти: а) історія освіти як розвиток соціокультурних інститутів, норм і правил виховання; б) історія педагогічної думки як сукупність теоретичних ідей і концептів про освіту і виховання; в) народна педагогіка як сукупність етнокультурних традицій (уявлень, ідей, звичаїв тощо) щодо виховання, розвитку людини, передусім дітей і юнацтва.

Принципове значення для нашого дослідження має обґрунтована вченою О. Сухомлинською у статті «Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні» [6] позиція, згідно з якою чи не вперше в українській педагогіці пропонувалося винести в «окремий предмет» історико-педагогічного дослідження «творчу біографію педагога» – персоналію. Розуміючи, що ця проблема має багато прихильників і противників, свою позицію вчена аргументувала тим, що, по-перше, ідеї, висловлені педагогом минулого, часто не відповідають, навіть суперечать чинній освітній практиці, але сам мислитель «формує в творчості парадигму», яка може проявитися через десятиліття. По-друге, життя педагога, його «особиста біографія часто є основою наукової реконструкції епохи, висвітлює концептуальний досвід того чи іншого періоду», тобто «духовна біографія... дає матеріал для реконструкції, зіставлення й висновків історико-педагогічного характеру» [6, с. 43].

2001 року в тому ж часописі з'явилося ще дві методологічно важливі статті. В одній О. Сухомлинська у контексті історико-педагогічного дискурсу переконливо доводила, що феномен педагогічної персоналії «завжди буде одним з напрямів історико-педагогічних

досліджень», особливо у переломні часи, коли переглядаються чинні канони, а сама персоналія, яку «ми повертаємо із небуття, і своїм життям, і своїми ідеями підтверджує рух історії, її мінливість, непередбачуваність і вразливість» [7].

У другій статті Н. Дічек чи не вперше в українській педагогічній науці задекларувала потребу виокремлення біографічних досліджень в її «окрему галузь». Свою позицію вчена аргументувала «масовою появою історико-педагогічних праць», присвячених життєдіяльності педагогічних персоналій. Також вона покликала на досвід української історичної науки та зарубіжної біографістики, які мають різні цілі у вивченні історичних діячів, їхнього місця в соціально-культурному середовищі, переживань, поглядів, внеску в науку і культуру тощо, але «обов'язково відображають «життя особи в цілому», показують зв'язок індивідуальної історії з історією суспільства, роблять культурологічні узагальнення і висновки [3, с. 16].

Екстраполюючи й узгоджуючи поняттєвий апарат, методологічні і методичні засади історичної науки зі «спорідненою історико-педагогічною предметною галуззю» та враховуючи специфіку останньої, Н. Дічек ввела до наукового обігу поняття «педагогічна біографістика» (яке допоки не уконституювалося. – *І.Р.*). Учена визначила її як «сферу науки, об'єктом котрої є особа педагога (освітнього діяча, вчителя, суспільно-культурного діяча, вченого, керівника освіти тощо), як явища історії в її різноманітних зв'язках з суспільством і часом, у її духовному розвитку, діяльнісних проявах в освітньо-культурному просторі». Урешті, було змістовлено важливі компоненти (підходи, методи, джерела, функції тощо) розвитку біографістики як наукового напрямку дослідження історії педагогіки [3, с. 17-19].

Означені рефлексії учених мають концептуальне значення для нашого дослідження, адже дозволяють окреслити науково-методологічні орієнтири, підходи, засади визначення і характеристики педагогічної біографістики як наукового феномену. Передусім формулюємо базове положення, згідно з яким, зважаючи на сучасний рівень емпіричних і науково-теоретичних знань української історико-педагогічної науки (масив досліджень про педагогічні персоналії, джерела і методи їхнього вивчення) та домінуючі в ній методологічні концепти, вважаємо, що педагогічну біографістику слід уконституювати як окрему галузь (науковий напрям, субдисципліну), що має свій об'єкт і предмет, поняттєво-категорійний апарат, дослідницькій інструментарій, інші необхідні атрибути.

Вважаємо, що об'єктом педагогічної біографістики як галузі історико-педагогічної науки є педагогічна персоналія у розмаїтті її зв'язків із

соціокультурним середовищем певної історичної доби, єдності її індивідуального і соціального, відображених у життєвому шляху та процесі і результатах суспільної діяльності, творчому доробку. Основними структурними компонентами цього об'єкта є: а) комплекс зовнішніх суспільно-політичних і соціокультурних чинників, що визначають формування і становлення історичної особи; б) її внутрішні психофізіологічні риси і якості; в) життєвий шлях у всій повноті і унікальності його етапності та вияву окремих компонентів; г) сфери і напрями суспільної діяльності (професійна, творча, громадська тощо) та її досвід; ґ) роль, місце, значення в історії освіти, педагогічної думки, реалізації суспільних проектів. Ці й інші компоненти необхідно розглядати у взаємозв'язку і взаємозалежності.

Предмет педагогічної біографістики окреслюють науково-теоретичні засади та процес організації дослідження педагогічних персоналій. Науковець має методологічно правильно і диференційно виокремити предмет свого дослідження, зіставити його зі загальним історико-педагогічним процесом та аргументовано шукати відповіді на три базові запитання: «кого досліджувати?»; «як досліджувати?»; «де межі біографічного пізнання?». Змоделюємо ці відповіді в контексті розширення поняттєво-категорійного апарату педагогічної біографістики.

Питання «кого досліджувати?» у предметному полі педагогічної біографістики лежить в одній площині із проблемою «як досліджувати?». У науковій практиці цей взаємозв'язок представлений розмаїттям класифікацій і типологій біографій та різними дослідницькими стратегіями, типами біографічного аналізу, підходами до опису і вивчення. Отже, вибір моделі біографічної реконструкції передбачає розуміння типології біографій.

Запропоновані вченими (Є. Александров, О. Валевський, Л. Рєпіна, В. Чишко та ін.) класифікації розрізняють біографії за типом, видом, об'єктом дослідження, іншими критеріями. Кожна з них має наукове підґрунтя і право на існування, однак, жодна не є довершеною, універсальною, бо апріорі не може охопити й відобразити усієї повноти, розмаїття і цілісності біографічних знань і наукових традицій.

З 60-х рр. ХХ ст. найпоширенішим залишається поділ біографій за ставленням автора до емпіричного матеріалу і стилем його викладу на наукові, науково-популярні та науково-художні, зокрема белетристику, тощо. З 90-х рр. ХХ ст. науковці активно послуговуються класифікацією О. Валевського, який поділяє біографії на: а) енциклопедичну (прискіпливий добір і виклад фактів, об'єктивний опис подій); б) історичну (максимально науковий виклад фактів і їх пояс-

нення); в) літературну або художню (не зобов'язує до наукової точності) [1, с. 29–30]. Вона набула численних модифікацій із розширеною класифікацією основних типів біографій тощо.

Відзначаємо тенденцію щодо поєднання базового родового поняття «біографія» із прикметниками, які позначають окремі теоретичні аспекти і феномени. А саме: а) види, напрями, акценти біографічної творчості: індивідуальна біографія, персональна біографія, колективна біографія (просопографія), біоісторіографія (біографія/історія життя персоналії), наукова / творча / історична біографія тощо; б) різні методологічні підходи: екзистенціональна / антропологічна / модальна біографія; в) галузеві біографії як вияв вивчення життєдіяльності діячів у певній сфері знань: «історична біографія», «педагогічна біографія» і т.ін. (хоча у мовознавчому плані такі словосполучення виглядають не зовсім коректними відносно інших наук); г) окремі етапи, аспекти, характеристики життєвого і творчого шляху персоналії: трудова біографія, кар'єрна біографія тощо. Поширеним є поділ біографій за сферою діяльності (виробнича, громадсько-політична, релігійна тощо) та іншими критеріями й ознаками [1; 3–6].

Означені й інші типи біографій тією або іншою мірою присутні у предметному полі педагогічної біографістики.

Важливою проблемою уконституювання педагогічної біографістики є з'ясування її внутрішньої структуризації. Апелюємо до зарубіжних досвіду у вигляді розробленої американцем Д. Вокером типології біографічного дослідження. Учений виокремив такі її складники: а) біографія особистості (відомості про час і місце народження, походження, родинне середовище, освіту, риси характеру, приватне життя тощо); б) професійна біографія (праця за фахом, наукова позиція, контакти, зв'язки); в) біобібліографія (аналіз творчого доробку, історія його створення, техніки і методології дослідження, поняттєвий апарат); ситуативна біографія (визначні і виняткові події, факти); біографія середовища (суспільно-політичні й соціально-економічні умови доби життєдіяльності вченого) [4].

Доречно врахувати і рефлексію вченого Б. Савчука, який, з'ясувавши чинники і напрями розвитку педагогічної біографістики, визначив два її структурні компоненти. Перший – «навчально-дидактичний» – виявляється у персоніфікації навчально-виховного процесу. Він створює підґрунтя і стимулює розвиток другого – «науково-евристично-теоретичного» компонента, в якому виокремлюються три аспекти: а) теоретико-методологічний; б) пошуково-евристичний; в) організаційно-координаційний. Виходячи з аналізу ретроспективи становлення

педагогічної біографістики в Україні, стверджується, що розробка її науково-теоретичних засад істотно відставала від процесу нагромадження фактографічного матеріалу. Тому в методологічному сенсі вона фактично еволюціонувала в руслі історичної біографістики, яка важко долає межі позитивістської методології, а оформлення педагогічної біографістики як окремої галузі (субдисципліни) педагогічної науки активізувалося лише в останнє десятиліття [5].

Інші напрацьовані вченими моделі структуризації біографічних студій не вносять принципово продуктивних ідей і підходів, тому акцентуємо на концептуально важливому для педагогічної біографістики питанні пріоритетів вивчення «особистісно-біографічного» та «творчого» у дослідженнях про педагогічні персоналії. Аналіз масиву присвячених їм дисертацій показує, що ця проблема розв'язується у таких варіантах: одні автори фокусували увагу на біографії діяча і через призму його життєвого шляху аналізували творчу спадщину, інші акцентували на творчих ідеях, поглядах персоналії, а її життєвий шлях розглядався як тло і передумова для їхнього пояснення. Чимало науковців намагалися розкрити ці компоненти пропорційно і в органічному взаємозв'язку, а деякі повністю зосереджувалися на творчому досвіді, так що біографічні аспекти ігнорувалися або представлялися фрагментарно.

Як складник історико-педагогічної науки, наукова біографія має висвітлювати творчу діяльність персоналії через взаємозалежність з еволюцією її свідомості та розвитком суспільства і науки. Продуктивним для розв'язання означених завдань є обґрунтований М. Ярошевським принцип «трьохаспектності», згідно з яким творча діяльність та індивідуальність ученого можуть бути адекватно розтлумачені в «системі трьох координат»: предметно-логічної, соціально-історичної, особистісно-психологічної. Це вимагає показати ученого як «цілісну особистість» та розглядати його внесок у розвиток певної наукової галузі не лише з точки зору концептуальних, методичних, інших досягнень діяча, а й з позицій оцінки його ролі у науковому соціумі тієї епохи і суспільного життя, коли він жив, та їхнього впливу на подальший розвиток науки [8, с. 24].

Пропонуємо концептуальний підхід, згідно з яким педагогічна біографістика має охоплювати не лише життєвий шлях і творчий доробок діяча, а й сукупність різновидових джерельних матеріалів і наукових досліджень. Його доцільність обґрунтовуємо тим, що джерелознавчий та історіографічний компоненти педагогічної біографістики відображають широкий комплекс проблем її дослідницько-інформативного забез-

печення та результатів, здобутків і прогалин, надбань учених-біографів.

Осмислення предметного поля педагогічної біографістики в руслі наукового дискурсу потребує з'ясування проблеми щодо її меж пізнання. Чимало прихильників має позиція науковців, відповідно до якої біографічне знання у сутнісно-змістовому сенсі апіорі не може відповідати основним канонам і нормам науковості через свою невиразність і багатозаровість. Це передусім стосується розкриття внутрішнього психологічного світу персоналії, який часто захований не лише для інших, а й для нього самого. Тому біограф опиняється у замкненому колі, бо він не може обернутися у сфері здогаду та не має права на художнє вигадання [1, с. 30].

До розуміння цієї проблеми наближає обґрунтована О. Валевським рефлексія «онтологічного видноколу» біографічних знань, яку розкривають чотири поняття (відповідності): текстуальність, ідентичність, втілення, гра. Текстуальність передбачає розгляд історичної особи у вигляді тексту (через документи особового походження, різні свідчення) та в «широкому значенні» – як певну структуру поведінки, стиль життя, спосіб відчуття, що також впливає з прочитання тексту. У такому сенсі вчений актуалізував аксіоматичне положення М. Бахтіна: «Там, де людина вивчається поза текстом і незалежно від тексту, це вже не гуманітарна наука» [3, с. 26–27]. З'ясування ідентичності дає відповідь на запитання: «Хто вона [особа]?», тобто передбачає реконструкцію її самосвідомості, яка не була константою, а змінювалася впродовж життя. Важливе методологічне значення має обґрунтоване вченим положення, згідно з яким «створення ідентичності після смерті» відповідає біографічній традиції, яка припускає, що життя людини не завершується її фізичною смертю, а продовжується у його творіннях. Виходячи з цього, предметом педагогічної біографістики має стати реконструкція не лише прижиттєвих творчих здобутків персоналії, але й показ її впливу на подальший розвиток педагогічної думки, освіти, інших сфер.

Поняття «втілення» означає, що біограф повинен перейнятися і зрозуміти інтереси, думки, культуру історичної особи, «реконструювати її питання, її проблеми». За думкою О. Валевського, важливо фіксувати межу між проблемою як реальністю пізнавального характеру та втіленням як онтологічною фігурою, тобто слід не лише інтерпретувати текст, а й реконструювати «ставлення персоналії до реальності», намагатися виявити її внутрішні почуття, переживання, які залишилися поза текстом документа. А поняття «гра» означає, що особистість діяча постає для біографа як певна історич-

на роль, місія, яку вона виконувала. Зрозуміти і пояснити її поведінку можливо лише через біографічну реконструкцію цієї ролі, яка є «ігровою дією», зокрема й тому, що це «дія інтерпретації». З'ясування цієї суспільної ролі особистості є «найвищим біографічним мистецтвом» [1, с. 28].

Доробок О. Валевського не вичерпує проблему пізнавальних меж біографістики, однак спростовує скепсис науковців, які говорять про їхні «обмежені можливості». Отож ця галузь має значний потенціал для нарощування історико-педагогічних знань, позаяк орієнтована на виявлення й інтерпретацію аспектів і питань, які залишаються поза увагою інших дослідницьких напрямів.

Означені вище науково-теоретичні аспекти дозволяють визначити педагогічну біографістику як окрему галузь (субдисципліну) історико-педагогічної науки, яка, спираючись на спеціальний поняттєво-категорійний апарат, науково-дослідницький інструментарій та відповідні джерельну базу і науково-історіографічний доробок, вивчає педагогічні персоналії як цілісні феномени з акцентом на їхньому життєвому шляху, творчій спадщині, професійно-освітній і громадсько-просвітницькій діяльності та з'ясуванні ролі і значення у розвитку педагогічної думки.

Педагогічна біографістика має розвиватися на міждисциплінарній основі, що передбачає тісні взаємозв'язки з різними галузями педагогічної науки та гуманітарних знань. Ця окрема складна проблема має стати предметом спеціального дослідження.

Отже, зважаючи на структурну розгалуженість педагогічної науки, ступінь зрілості історико-педагогічних знань, нагромадження значної кількості студій про педагогічні персоналії України і зарубіжжя, з одного боку, та традиції і досвід розвитку біографічного напрямку в різних галузях науки, з іншого, назріла потреба і доцільність виокремлення й уконституювання педагогічної біографістики як окремої галузі (субдисципліни). Спершу в такому статусі вона може знайти своє місце в лоні історико-педагогічної науки, а в перспективі, зважаючи на всеохопний персоналізований характер освітнього процесу і педагогічної думки, і в структурі всієї педагогічної науки. Окрім суспільного й освітнього запити, для цього є необхідні науково-теоретичні підстави у вигляді спеціальних методологічних напрацювань і дослідницького інструментарію (терміносистема, методи й технології дослідження тощо), які запозичуються з інших галузей гуманітарних знань та адаптуються до потреб і особливостей дослідження педагогічних персоналії. Її предметне поле має охоплювати цілісність особистості як окремого феномену з акцентом на вивчення його життєвого шляху, творчої спад-

щини, професійно-освітньої і громадсько-просвітницької діяльності та ролі і значення в розвитку педагогічної думки. Педагогічна біографістика має розвиватися на міждисциплінарній основі, що передбачає не лише запозичення здобутків різних галузей педагогічної науки і гуманітарних знань, а й представлення свого наукового доробку і джерельних матеріалів про життєдіяльність діячів, що спричинилися до розвитку освіти, просвітництва України і зарубіжжя, та досвіду практичного використання їхніх творчих ідей у розв'язанні актуальних проблем сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Валеvский А. Л. Основания биографии. Киев: Наук. думка, 1993. 110 с.
2. Джуриhский А. Н. История педагогики и образования: учебник для бакалавров. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2013. 676 с.
3. Дічек Н. Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки. *Шлях освіти*. 2001. № 4. С. 15–19.
4. Попова Т. Н. Историография в человеческом измерении. *Историографічні дослідження в Україні*. 2012. Вип. 22. С. 262–292.
5. Савчук Б. Актуальні проблеми розвитку педагогічної персоналістики в Україні. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика*: матеріали I Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Івано-Франківськ, 25 лютого 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 55–59. URL: conference.pu.if.ua/forum/files/25022016/zbirnyk.pdf
6. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. *Шлях освіти*. 1999. № 1. С. 41–45.
7. Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі. *Шлях освіти*. 2001. № 4. С. 10–15.
8. Ярошевский М. Г. Психология творчества и творчество в психологи. *Вопросы психологии*. 1985. № 6. С. 14–27.

REFERENCES

1. Valevskij, A. L. (1993). *Osnovaniya biografiki*. Kiiiv: Nauk. dumka [in Russian].
2. Dzhurinskij, A. N. (2013). *Istorija pedagogiki i obrazovanija*. Moskva: Izdatel'stvo Jurajt [in Russian].
3. Dichek, N. (2001). *Biohrfachnyi metod yak instrument doslidzhennia vitchyznianoї istorii pedahohiky*. *Shliakh osvity*, 4, 15–19 [in Ukrainian].
4. Popova, T. N. (2012). *Istoriografija v chelovecheskom izmerenii*. *Istoriografichni doslidzhennja v Ukraini*, Issue 22, 262–292 [in Russian].
5. Savchuk, B. (2016). *Aktualni problemy rozvytku pedahohichnoi personalistyky v Ukraini*. *Pedahohichna personalistyka: teoriia, istoriia, osvittnia praktyka*: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Ivano-Frankivsk, 55–59. URL: conference.pu.if.ua/forum/files/25022016/zbirnyk.pdf [in Ukrainian].
6. Sukhomlynska, O. (1999). *Kontseptualni zasady rozvytku istoriko-pedahohichnoi nauky v Ukraini*. *Shliakh osvity*, 1, 41–45 [in Ukrainian].
7. Sukhomlynska, O. (2001). *Personaliiia v istoriko-pedahohichnomu dyskursi*. *Shliakh osvity*, 4, 10–15 [in Ukrainian].
8. Jaroshevskij, M. G. (1985). *Psihologija tvorcestva i tvorchestvo v psihologi*. *Voprosy psihologii*, 6, 14–27 [in Russian].